

Akdenizler

Akdenizler
İnsan Hareketliliğinin Bir Tarihi (1492-1750)

Guillaume CALAFAT - Mathieu GRENET

Eylül 2025

978-625-99086-9-4

Monografi® | 018

ÖZGÜN İSMİ

Méditerranées, Une histoire des mobilités humaines (1492-1750)

Éditions Points, 2023

ÇEVİRİ

Ayşen SARI

EDİTÖR

Esra KÖKKILIÇ

SON OKUMA

Ayşe Ceren ÖZDERE

KAPAK RESMİ

Claude Joseph VERNET

L'intérieur du port de Marseille [Marsilya Limanı], 1754

BASKI

Melisa Matbaacılık Sertifika No: 45099

Maltepe Mah. Davutpaşa Çiftelhavuzlar

Yolu Sok. Acar Sanayi Sitesi No: 16

Zeytinburnu 34010 İstanbul

Cet ouvrage a bénéficié du soutien des Programmes
d'aide à la publication de l'Institut français.

Bu eser, Institut français kurumunun yayına
destek programından yararlanmıştır.

Monografi Yayınları

Sertifika No: 43841

Mimar Sinan Mahallesi

Kuşoğlu Yokuşu No: 10/1

Üsküdar 34672 İstanbul

bilgi@monografiyayinlari.com

monografiyayinlari.com

x.com/monografiyay

instagram.com/monografiyayinlari

facebook.com/monografiyayinlari

Eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
kaydıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin
alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, dağıtılamaz.

Guillaume CALAFAT
Mathieu GRENET

Akdenizler

İNSAN HAREKETLİLİĞİNİN BİR TARİHİ (1492-1750)

Çeviri: Ayşen SARI

M O N O G R A F İ

GUILLAUME CALAFAT

Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde erken modern dönem tarihi doçentidir. 2022–2027 yılları arasında Institut Universitaire de France'ın en genç üyesi olarak seçilmiştir. 2019'da yayımlanan *Une mer jalouse* [Kıskaç Deniz] kitabında, 17. yüzyıl Akdenizi'nde egemenlik kavramını incelemiştir. Halen 18. yüzyıl başında Sicilya açıklarında batan bir Müslüman hacı gemisine dair bir monografi üzerinde çalışmaktadır. 2024'ten bu yana *Annales. Histoire, Sciences Sociales* dergisinin genel yayın yönetmenliğini yürütmektedir. 2021'den beri *Clio@Themis* dergisinin yayın kurulu üyesidir. 2018–2019'da Princeton Üniversitesi'nde Fung Global Fellow, 2017–2018'de Institute for Advanced Study'de araştırmacı olmuştur. 2011–2014 arasında École Française de Rome üyeliğine gelmiştir. Araştırmaları, Osmanlı dünyası ile Batı Avrupa arasındaki ticari ilişkiler, koranlık, deniz hukuku ve esaret konularına odaklanmaktadır.

MATHIEU GRENET

Toulouse Jean Jaurès Üniversitesi'nde erken modern dönem tarihi doçenti ve Framespa Laboratuvarı üyesidir. Araştırmaları 17. ile 19. yüzyıllar arasında Akdeniz'deki uluslararası hareketlilik, kültürlerarası temas, kimlik inşası, göç ve diasporaya odaklanır. *La Fabrique communautaire* (2016) adlı çalışmasında Venedik, Livorno ve Marsilya'daki Yunan topluluklarını incelemiştir. Ayrıca konsolosluk kurumunun Akdeniz ticaretindeki rolüne dair çeşitli ortak yayınlara katkıda bulunmuştur. Halen Akdeniz adalarının yönetimi üzerine bir araştırma programını yürütmekte ve *Rives méditerranéennes* dergisinin editörlüğünü yapmaktadır. *Atlas des migrations en Méditerranée* (2021) gibi kolektif projelerde yer alarak Akdeniz'in çokkatmanlı göç tarihine büyük katkı sağlamıştır.

AYŞEN SARI

1986, İstanbul doğumlu. Saint-Joseph Fransız Lisesi'nden mezun oldu. Paris I Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde tarih lisans ve yüksek lisans derecelerini aldı. École Pratique des Hautes Études'de Centre Alberto Benveniste'e bağlı olarak hazırladığı Türkiye'deki muhafazakâr sağ söylemde Yahudi algısı konulu doktora tezini 2018'de tamamladı. Milliyetçilik, popülizm ve antisemitizm konularında araştırmalarına devam etmekte olup çeşitli yayınevlerinde, öncelik tarih kitaplarında olmak üzere çevirmenlik ve editörlük yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	IX
Türkçe Baskıya Önsöz	XI
Giriş: Akdeniz’de Hareketlilik	1
Tarihin Öznesi: Akdeniz.....	1
Akdeniz Dünyasının Birliği ve Çeşitliliği.....	5
Akdeniz-ötesi Çalışma Alanları.....	8
Akdeniz’de Hareketliliğin Tarihini Yazmak.....	12
1. Çoğul Bir Akdeniz	15
Birlik/Parçalanma.....	15
Akdeniz(ler)?.....	15
Aktörlerin Âdetleri ve Faaliyetleri.....	18
İmparatorluk, Egemenlik(ler) ve Bölgeselleşme.....	21
Ortaçağ Akdenizi’nde İmparatorluk Tasavvurları ve Güç Oyunları.....	21
İmparatorlukların Rekabeti ile “Kuzeyli İstilas” Arasında Modern Akdeniz.....	26
Egemenlik Tasavvurları.....	33
Dini Kırılmalar ve Yeniden Düzenlemeler.....	39
“Haç ve Hilal”.....	39
Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar: Hangi Dini Birliktelik?.....	48
İtiraflar ve Günah Çıkarma.....	55
2. Mecburi Hareketliliklerin Akdenizi:	
Sınır Dışı Etmeler, Sürgünler ve Göçler	60
Yahudilerin İber Yarımadası’ndan Sürülmesi.....	62
Din Değiştirmeden Yahudilerin İspanya’dan Kovulmasına Kadar.....	62
Osmanlı İmparatorluğu ve Sefarad Yahudileri.....	66

Misafirperverlik ve Ayrımcılık Arasında Diasporaların Seyirleri.....	70
Mağribi Deneyimleri ve Diasporaları	73
Müslümanların İspanya'dan Sürülmesi	73
Mağribi Deneyimleri: Gözetimden Sınır Dışı Etmeye	76
Akdeniz'deki Morisko Sürgünler	81
Egemenlikteki Değişimler: Fetihler, Sürgünler ve Mülteciler.....	87
Osmanlı Genişlemesi ve Nüfusların Yer Değiştirmesi.....	87
Akdeniz'de “Romanlar”	95
Fetihler, Şiddet ve Zorunlu Hareketlilikler	99
Esir Hareketliliği: Akdeniz'de Esirler, Tutsaklar ve Köleler	101
Esaret Ekonomisi	101
Yağmalardan Korsanlığa	104
Esirler, Din Değiştirenler ve Fidyeye Ekonomisi.....	107
3. Hareketliliklerin Lojistiği	113
Yollar ve Limanlar	115
Yollarla Örülmüş Bir Dünya	115
Kara ve Deniz Yoluyla	118
Liman Ağı.....	125
Misafirperver Yapılar.....	129
“Yabancıyı Barındırmak”	129
Hanlar ve Oteller	131
Kervansaraylar, Funduklar ve Konsolosluklar	134
Kâğıt Teknolojileri.....	141
Tanımlama Sorunları ve Zorlukları	141
Bir Kâğıt Denizi	145
Kontrol Etmek ve Korumak: Sağlık Meselesi.....	152
4. Ticari Diplomasi, Osmanlı Limanları ve Serbest Limanlar:	
Akdeniz'de Tüccar Uluslar.....	157
Kapitülasyonlar: Bir Koruma Diplomasisi.....	160
Osmanlı Korumasının Diplomatik İlkeleri.....	160
Osmanlı Kapitülasyonları Tarihinde Üç Evre	164
Levant ve Kuzey Afrika'da Limanlar, Yabancı Uluslar ve Konsolosluklar	173
Limanlar ve “Ulusların” Korunması	173
“Ulusların” Müzakere Edilmiş İmtiyazları.....	177
Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupa Konsoloslukları	181
Akdeniz Avrupası'nda Ayrıcalıklar ve Serbest Limanlar.....	190
İspanyol Limanlarında Yabancı Uluslar.....	191
Serbest Liman Deneyi ve Livorno Modeli.....	197
Sonuç.....	204

5. Akdeniz’de “Uluslar”, Azınlıklar ve Yabancılar	208
Topluluk İnşa Etmek: <i>Scuole</i> , Kardeşlikler ve “Ulusal” Kiliseler	211
“Ulus” Kurumu	211
Venedik’te Yabancılar	212
Roma ve Uluslar Mozaïği.....	219
Zimmi Cemaatleri	225
Baş Vergisi ve Topluluk Vergileri	225
Hareket Halindeki Topluluklar	227
Yargısal Özerklik ve Dış Korumalar	230
Dahil Etmek ve Dışlamak: “Ulus”a Ait Olma Kriterleri	233
Kendi Üyelerini Seçmenin Ayrıcalıkları: Ballottazione Örneği	233
Akdeniz’de Fransız “Ulusunun” Sınırlarının Çizilmesi	236
Sonuç	243
 6. Diyaspora: Hareketlilik, Ağlar, Aidiyetler	245
Diyaspora Mantiğı ve Göç Ağları.....	247
Zaman ve Mekân	247
Göç Ağları ve Sosyal Bağlar	253
Kimlikler ve Aidiyetler	257
Kimlikler, Kökenler, Bölgeler	257
Göçte Kimliğin Yeniden Yapılandırılması	262
Aileler.....	267
Aile, Göçlerin Başrolü	267
Bağlantılar Alanı: Akrabalık ve Aktarım.....	271
Bir Kimlik Meselesi Olarak Evlilik Piyasası	275
 7. Mekânsal Dinamikler	283
Şehirler ve Kırsal Bölgeler	283
Kırsal Göçün “Görünmez Patikaları”	283
Kentsel Yoğunlaşmalar	291
Ayrım ve Dolaşım	300
Ayrım, Sürgün, Bölgelere Ayırma	300
Toprak Sorunu	305
Akışkan Şehir: Kentsel Hareketlilik ve Dolaşım	308
İkamet Yeri.....	311
Toplanmalar ve Dağılmalar	311
Hareketliliklerin Gözlemevi:	
Arap ve Osmanlı Şehirlerinde Mahalle	319
Görünen ve Görünmeyen	323
Yabancıların Şehirdeki Varlığını Görünmez Kılmanın Yol ve Araçları	323
Görünürlüğün Fethi	328

8. Temaslar ve Geçişler: Eritme Potası Olarak Akdeniz	332
Din Değişirme Politikaları	334
Kolektif Deneyimler Olarak Dönüşümler.....	334
Cemaat Değişirmek	338
Köken Topluluğuyla Bağlantılar.....	345
Ortak Yerler	349
Bilginin Dolaşımı ve Tercümesi.....	349
Topluluklar Arası Birleşmeler ve Ortak Mekânlar.....	354
Nikodemizm, Şüphencilik ve Hoşgörü.....	359
Sonuç.....	364

TEŞEKKÜR

Yazarlar olarak düzeltileri, tavsiyeleri, önerileri ve görüşleri için Patrick Boucheron, Jean-François Chauvard, Aurélien Girard, Wolfgang Kaiser, Monica Martinat, Mathilde Monge, Évelyne Oliel-Grausz, Natividad Planas ve Mélanie Traversier'e teşekkür ederiz. Ayrıca derslerimize katılan, soru ve fikirleriyle zenginleştiren öğrencilere de teşekkür ederiz.

Yer adlarında çağdaş (bazen modern zamanlarda yaygın olarak kullanılan yer adlarını da belirterek) kullanımı tercih ettik. Arapça ve Türkçe terim ve isimlerin transkripsiyonlarında *İslam Ansiklopedisi*'nin yazım kuralları esas alınmıştır. Arapça ya da Türkçe bir sözcük Fransızcada yaygınsa (örneğin “paşa”) bu biçimini tercih ettik. Tarihler Miladi takvime uygun yazılmıştır. Görseller, bibliyografiler, kaynaklar ve ek belgelere şu adresten çevrimiçi ulaşabilirsiniz: <https://mediterranees.hypotheses.org/>.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Okuyucuların ellerinde tuttıkları bu kitap sentez türüne aittir. Akdeniz'deki insan hareketliliğinin, yabancıların ve toplulukların tarihi üzerine genel bir düşünceyi, bir deniz, bir bölge, bir şehir veya bir mahalle ölçeğinde yapılan özel çalışmalar ve örneklerle birleştirmeye çalıştık. Başlığımızdaki çoğul ifade, Akdeniz'in değişmez ve kısıtlayıcı bir çerçeve değil, büyüteçle gözlemlemeye karar verdiğimiz olgulara ve yerlere göre sınırları değişen çok biçimli ve sürekli bir alan haline getiren ölçekler arasındaki etkileşime işaret ediyor. Bu kullanım ayrıca Akdeniz çalışmalarının birikimsel niteliğine de atıfta bulunur. Bu çalışmalar, sadece büyük tablolar ve (Fernand Braudel ve Shlomo Goitein'den bu yana) genel bakışlarla değil, aynı zamanda daha sınırlı analizler, monografiler, vaka çalışmaları, şehirler, topluluklar ve bireyler ölçeğinde mikro tarihlerle de zenginleştirilmiştir. Dolayısıyla, halihazırda çeşitli düzeylerde yazılmış olan *Akdenizler*'in üzerinde durduk; çoğul ifademiz bu çalışmayı tamamlamaya ve kör noktaları belirlemeye bir davettir, çünkü Akdeniz'in tarihi sürekli olarak yeniden yazılmaktadır.

Yine de kitabımızda, seçilmiş bir dizi kesişen tema etrafında tarihyazımsal bağlantılar ve karşılaştırmalar yaparak Akdeniz çalışmalarının mevcut dinamizmini yansıtmaya çalıştık: göçler ve lojistikleri, ticari hareketlilik ve “ulusal” toplulukların yaratılması, diasporalar ve ağlar, şehirlerdeki yabancılar ve kültürel ve dini etkileşimler. Örneklerimiz kütüphanelerimizin, araştırma konularımızın ve

okumalarımızın önyargılarını ve dengesizliklerini yansıtır. Kuşkusuz çalışmamız, incelediğimiz olgulara farklı bir ışık tutabilecek Türkçe ve diğer “Akdeniz” dillerinde yazılmış örnekler ve araştırmalardan yoksundur. Kitabımızın Fransızca baskısında kapak resmi olarak İzmir limanındaki bir Hollanda elçiliği kullanılırken, Türkçe baskıda ressam Joseph Vernet’nin 18. yüzyılın ortasında Marsilya limanının rıhtımını resmettiği bir tablo tercih edilmiştir. Bu editoryal seçim birkaç nedenden ötürü ilginçtir: Öncelikle, kitapta ayrıntılı olarak yorumladığımız bir tabloyu öne çıkardığı için; ayrıca Akdeniz tarihini hangi bakış açısından algıladığımız sorununu da dolaylı olarak ortaya koyar. Bu tarih Marsilya’dan ya da İzmir’den, Akdeniz’in batısından ya da doğusundan, Fransa’dan ya da Türkiye’den aynı şekilde mi yazılıyor? Fransız ve Türk limanları arasındaki bağlantılara, yakın ticari ilişkiler ve 18. yüzyıldaki paralel ekonomik ve demografik büyüme damga vururken, yabancıların statüsü, diaspora gruplarının varlığı ve kentsel örgütlenme birçok açıdan farklılık göstermekte ve bizi Akdeniz dünyasının hem birliğini hem de çeşitliliğini düşünmeye davet etmektedir. Son olarak, Fransız ve Türk baskıları arasında ters bir ayna gibi duran kapak resmi seçimi, Akdeniz kavramının kendisi hakkında da bir şeyler söylüyor: Fransa’dan bakınca Akdeniz doğuya, Akdeniz Levant’ına, Yunan adalarına, Anadolu kıyılarına, Filistin kıyılarına ve Mısır sokaklarına uzanır. Türkiye’den baktığınızdaysa batıya doğru İspanya kıyılarını, Mağrip şehirlerini, Provans çarşılarını ve İtalya meydanlarını hayal ederek tüm Akdeniz’i düşünürüz. Bu doğu-batı, kuzey-güney ayna oyunu aynı zamanda Akdeniz’i zihinsel bir tasavvur, zamanlar ve mekânlar arasında gerekli bir karşılaştırma ve ister istemez ulusal çerçevenin ötesine geçmenin bir yolu olarak ele almayı sağlar.

Fernand Braudel, *II. Felipe döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı büyük eserinde, modern zamanlarda Cebelitarık Boğazı’ndan İstanbul Boğazı’na kadar tüm bölgeyi benzer şekilde etkileyen temel sorunlar ve meseleler olduğu fikrini savunmuştur. Akdeniz’in birliği ve bütünlüğü fikri, demografik, ekonomik ve çevresel tarihle ilgili önemli soruların gündeme getirilmesini mümkün kılmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı ve Türk tarihi uzmanları da Osmanlı

İmparatorluğu toplumlarının kendine özgü tarihselliğini ve Afrika, Asya, Karadeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu ile olan bağlantılarını vurgulamak istemektedirler. Bize göre bu iki yaklaşım, tıpkı günümüzde küresel tarih ve mikro tarihin birbirine yaklaşıp eklem-lendiği gibi, birbiriyle uyumsuz değildir. Kitabımız, bu bağlamda, Akdeniz çalışmaları alanına yönelik “iyimser” olarak tanımlanabilecek bir bakışı savunmaktadır. Bu bakış, okumaların ve tarih yazımlarının kesişmesinin sadece pedagojik açıdan verimli olmakla kalmayıp aynı zamanda uzmanlık alanlarının ötesinde yeni tarihsel soruların formüle edilmesine de olanak tanıdığı inancına dayanmaktadır. İspanyol İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu’nu, İtalyanlar ile modern çağın Mağriplerini birlikte düşünmek her bir varlığın kendine özgü tarihselliğini silmek ya da herhangi bir şekilde hiyerarşik düzene sokmak anlamına gelmez. Aksine bu, hem Akdeniz coğrafyasını kesen çok sayıda bağlantıyı hem de ortak ya da farklı tarihsel sorun ve durumların varlığını gün ışığına çıkaran bir yer değiştirme çabasıdır. Başka bir deyişle, Akdeniz, tarih ve sosyal bilimlerin kendilerini mahrum bırakmalarının yanlış olacağı bağlantılı tarih ve karşılaştırmalı tarih için uygun bir ölçek sunmaktadır.

Son olarak, bu önsöz bize *Méditerranées*’mizin Türkçe çevirisini mümkün kıldıkları için Monografi Yayınları’na ve İlhan Düz’e en içten teşekkürlerimizi sunma fırsatı veriyor. Dr. Aysen Sarı’nın özen ve dikkati sayesinde kitabımızın Türkçe konuşan uzmanlar, öğrenciler ve tarih meraklıları tarafından okunup tartışılabileceğini, yorumlanabileceğini ve eleştirilebileceğini bilmek bizi mutlu ediyor. 1990’lar ve 2000’lerden bu yana Akdeniz’e adanmış uluslararası araştırma programlarının çoğalmasına rağmen, tarihsel çalışmalar ne yazık ki her zaman bir dilden diğerine geçiş yapamıyor. Kuşkusuz, İngilizce kullanımı –özellikle Osmanlı çalışmaları- yenilikçi araştırmaların dil bariyerini aşarak yayılmasını ve erişilebilir olmasını sağlayan akademik bir ortak dil sağlıyor; ancak bazen belirli alanların ve tarihsel soruların filtrelenmesine veya ihmal edilmesine ya da belgelerin özünün ve özgünlüğünün görünmez kılınmasına da katkıda bulunabiliyor. Çokdilli Akdeniz’in tarihçileri olarak, temel- de dillerin çoğulluğunun ve tarihsel yazıların çeşitliliğinin sezgisel

erdemlerine inanıyoruz. Akademik yerel dillerin (onlarla rekabet halinde olmayan) bir tamamlayıcısı olarak çeviri, tam da bilgiyi geliştirmenin bir yoludur; düşünömselliğe, tarihyazımı geleneklerine ve akademik tarih ile kamusal tarih arasındaki bağlara saygı duyan entelektöel bir işlemdir. Tüm bu nedenlerle, *Méditerranées*'mizin *Akdenizler*'e dönüşmesinden ve bu ikisinin birbirlerine yaklaşırken aynı zamanda birbirlerinden farklılaşmasından mutluluk duyuyoruz.

GİRİŞ

AKDENİZ'DE HAREKETLİLİK

Tarihin Öznesi: Akdeniz

Kelimenin tam anlamıyla “dünyanın ortasında” bir deniz olan Akdeniz kavramı, doğabilimleri açısından, başlangıçta jeolojik, biyocoğrafi ve iklimsel kriterlerle bağlantılı belirli bir topografya ve morfoloji anlamına geliyordu. Burayı ayrıntılı biçimde inceleyen âlimler geniş bir tuhaf durumlar yelpazesi tespit edebilmiş olsalar da Akdeniz, isimleştirilmiş haliyle ancak 19. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş yaşam ve habitat biçimlerini, paylaşılan kültürleri ve toplumsal alışkanlıkları tanımlamakta kullanılan bir sosyal bilim nesnesi haline geldi. Gezinler, doğabilimciler ve coğrafyacılar, Roma İmparatorluğu'ndan miras kalan Greko-Latin kültürel birliğinin damgasını vurduğu bir Akdeniz “uygarlığını” ve “dünyasını” tanımlamak için tarih ve arkeolojiden yararlandılar. Esasen Batı Avrupa'da tasarlanan Akdeniz'in bu ideolojik “icadı”, yoğun alışverişler ve zenginleşme¹ belgelenmiş antik dolaşımlarla karakterize edilen bir jeopolitik alanın, bir bölgenin entelektüel ve edebi (romantik) inşasına dayalı olarak gelişen 19. yüzyıl emperyalist ve sömürgeci genişlemesine eşlik edebilmiş ve onu destekleyebilmiştir. Dolayısıyla, bir kavram olarak sömürgeleştirme bağlamıyla kısmen ilintili olsa da, Akdeniz'in beşeri bilimlerde kendi adına bir araştırma alanı haline

1. Marie-Noëlle Bourguet, Bernard Lepetit, Daniel Nordman ve Maroula Sinarellis (der.), *L'invention scientifique de la Méditerranée : Égypte, Morée, Algérie*, Paris, Éditions de l'EHESS, 1998; Anne Ruel, “L'invention de la Méditerranée”, *Vingtième Siècle*, sayı 32, 1991, s. 7-14.

gelmesi 1950'ler ve 1960'lardan itibaren, sömürgecilikten kurtulma döneminde olmuştur. Akdeniz dünyasına dair üniter anlayış, bilhassa tarih ve antropolojide, tam da bölgenin Akdeniz'i çevreleyen tüm uluslara siyasi özerkliğini veren ya da geri veren bir sömürgeci parçalanma sürecinden geçtiği dönemde kendini kabul ettirmiştir.²

Akdeniz'in tarih yazımında ve giderek kendi dergileri, koleksiyonları, enstitüleri, seminerleri, toplantıları ve konferanslarıyla "Akdeniz Çalışmaları" olarak şekillenen bir araştırma alanının oluşumunda belirleyici kilometre taşları kabul edilebilecek iki temel eserden bahsedebiliriz. Fernand Braudel 1949'da *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eserini yayımladı. 1966'da yayımlanan ikinci baskısında ise bu yapıt önemli ölçüde zenginleştirildi ve genişletildi. Braudel bu baskıda çalışmasını, gelecek kuşaklara yönelik üç bölümlü bir yapıya göre, mekân ve toplumu üst üste bindiren "katmanlı planlara" ayırmayı tercih etmiştir. Alman ve Fransız coğrafyacıların okumasının damga vurduğu ve "Ortamin Payı" başlığını taşıyan kitabın ilk bölümü *uzun süreyle* (longue durée) ilgilidir. "Neredeyse hareketsiz (...) neredeyse zamansız" bir tarih olan bu bölümde hem Akdeniz'in çevresi ve iklimi, dağları, ovalarıyla bölgenin jeomorfolojik yapısı ve istikrarı hem de Sahra, Kuzey Avrupa, Rusya, hatta Atlas Okyanusu ile bağlantılı geniş Akdeniz ele alınmaktadır. "Ortak Kaderler ve Bütünsel Hareketler" başlıklı ikinci bölüm, 16. yüzyılın *konjonktürünü* ve ekonomik salınımlarını incelemektedir. "Yavaş ritimli", "beşeri" bir tarih olan bu bölüm, sırasıyla fiyat döngülerini, ticaret hareketlerini, kentsel özerklikler pahasına Türk ve İspanyol imparatorluklarının oluşumunu, Akdeniz toplumlarının tabakalaşmasını, "uygarlıkların" ayrışıklığını ve kültürel gözenekliliğini, ayrıca farklı savaş biçimlerini, cepheleri ve sınırları anlatıyor. Braudel'in kendisinin "geleneksel" olarak nitelendirdiği "Olaylar, Siyaset ve insanlar" başlıklı üçüncü ve son bölüm ise, İspanya Kralı II. Felipe'nin ölümüyle ilgili sayfalara kadar, İspanyol-Osmanlı karşılaşmaları

2. Jocelyne Dakhli, "Extensions méditerranéennes : Europe et Islam au contact durant les siècles modernes (XVIe-XVIIIe siècles)", Emmanuel Désveaux ve Michel de Fornel (der.), *Faire des sciences sociales: généraliser*, Paris, Éditions de l'EHESS, 2012, s. 263-292 (s. 266-267).

ile savaşlarının (1571 tarihli ünlü İnebahtı Savaşı dahil), diplomatik müzakerelerin ve ateşkeslerin hızlı hareketini aktarır. Braudel, Bahr-ı Sefid'i "Akdeniz Dünyası"nın maddi, ekonomik ve kültürel birliğini oluşturan insani temasların ana vektörü haline çevirerek, denizi tarihsel ve toplumsal zamanların katmanlarının incelendiği ayrıcalıklı bir gözlemevi haline getirmiştir.³ Denizcilik bakış açısı, coğrafi sınırları (genellikle devlet veya kara merkezli), alışıldık dönemselleştirmeleri ve modernleşmenin "büyük anlatılarını" bulaştırması açısından çok değerlidir. Braudel'in eseri bu nedenle Hint Okyanusu, Karayioller, Baltık Denizi ve hatta Güney Çin Denizi gibi dünyanın diğer "Akdeniz"lerinin, kendilerine özgü jeomorfolojilerinden farklı kıyılarını birbirine bağlayan mal ve insan hareketlerine kadar ele alındığı uzun süreli tarihlere ilham verebilmiştir.⁴ Bütüncül önermesine rağmen Braudel'in Akdeniz'e yaklaşımı esasen kuzey kıyısına ve açık bir biçimde Atlantik yönüne işaret eden Erken Modern dönemdeki Avrupa arşivlerine (ilk etapta İspanyol ve İtalyan) dayanıyordu. Braudel'in çalışmalarıyla çağdaş bir başka önemli araştırma da Akdeniz genelindeki alışveriş ve hareketlere uzun süreli bir bakış açısı getirmeyi öneriyor ancak bu kez güney kıyısından gelen ve Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'na yönelen belgeleri

3. Son incelemeler için bkz. Jacques Revel (der.), *Fernand Braudel et l'Histoire*, Paris, Pluriel, 1999; Gabriel Piterberg, Teofilo F. Ruiz ve Geoffrey Symcox (der.), *Braudel Revisited: The Mediterranean World, 1600–1800*, Toronto, University of Toronto Press, 2010; Maria Fusaro, Colin Heywood ve Mohamed-Salah Omri (der.), *Échanges culturels et commerciaux dans la Méditerranée moderne : l'héritage maritime de Fernand Braudel*, Villeneuve-d'Ascq, Presses universitaires du Septentrion, 2021 [2010 İngilizce versiyonu]; Claudia Moatti (der.), *La Méditerranée introuvable : relectures et propositions*, Paris, Karthala, 2020; Silvia Marzagalli, "La Méditerranée moderne, entre héritage braudélien et questionnements nouveaux à l'heure des histoires globale et connectée", *Cahiers de la Méditerranée*, sayı 103, 2021, s. 37–53.
4. Kirti Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985; Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce*, New Haven, Yale University Press, 1988–1993; Denys Lombard, *Le Carrefour javanais: essai d'histoire globale*, Paris, Éditions de l'EHESS, 1990. Bu farklı çalışmalarda bkz. R. Bin Wong, "Entre monde et nation : les régions braudéliennes en Asie", *Annales. Histoire, Sciences sociales*, vol. 56, sayı 1, 2001, s. 5–41. Braudelci tarih yazımı paradigması Sahra ve Amazonlar gibi deniz dışı takımadalara da uygulanmıştır.

kullanıyordu.⁵ İsrail'e ve ardından Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Alman-Yahudi tarihçi Shelomo Dov Goitein, 1967–1988 yılları arasında yayımlanan altı ciltlik *A Mediterranean Society* adlı büyük eserinde, Kahire'deki Geniza'nın, Halaha'nın⁶ emrettiği yükümlülükler nedeniyle Ben Ezra Sinagoğu'nun tavan arasında saklanan ve 11. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar uzanan (bazıları parçalar halinde) on binlerce metni içeren arşivlerden yararlanmıştır. Bu olağanüstü koleksiyondan yola çıkarak, Ortaçağ'ın ortasında (özellikle 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar), Hindistan ve Yemen'den Sicilya ve Tunus'a yoğun ticari ve mali alışverişlerle örülmüş bir Akdeniz toplumunun portresini çizer. Goitein'in Akdeniz'i, dini ve siyasi karışıklıkların ötesinde, bölgenin büyük şehirlerini ve pazarlarını sırf denizyollarıyla değil, aynı zamanda para akışları ve yazışmalar aracılığıyla da birbirine bağlayan bir tüccarlar deniziydi. Braudel, Akdeniz'in jeo-tarihine ve çevresel yapılarına açık bir öncelik verirken Goitein bölgenin bütünlüğünü, özellikle kişilerarası yakın bağlantıları sürdüren (hatta *serbest ticaret topluluğundan* söz edecek kadar ileri gitmiştir) bir tüccarlar topluluğu açısından ele alıyordu. Goitein'in izinden giden Geniza çalışmaları, hukuk tarihi, ekonomi tarihi, dinler tarihi ve siyasi tarihin kesiştiği noktada, uzun mesafeli kültürlerarası ticaret, tüccar diasporalarının rolü ve Akdeniz'deki ekonomik alışverişler üzerine çok sayıda eserin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁷

5. Braudel ve Goitein arasındaki bağlantılar için bkz. Peter N. Miller, "Two men in a boat: The Braudel-Goitein 'Correspondence' and the beginning of thalassography", Peter N. Miller (der.), *The Sea: Thalassography and Historiography*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2013, s. 27–59.
6. Halaha veya Halakha: Yahudi yasa sistemini tanımlayan kavram. İbranicede "gitmek, gidilecek yol" manasına gelir. (ç.n.)
7. Özellikle bkz. Avrom L. Udovitch, *Partnership and Profit in Medieval Islam*, Princeton, Princeton University Press, 1970; Mark R. Cohen, *Sous le croissant et sous la croix: les Juifs au Moyen Âge*, Paris, Seuil, 2008; Jessica L. Goldberg, *Trade and Institutions in the Medieval Mediterranean: the Geniza Merchants and their Business World*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012 ve yakın tarihli, Marina Rustow, *The Lost Archive: Traces of a Caliphate in a Cairo Synagogue*, Princeton, Princeton University Press, 2020. Goitein'in analitik kapsamı genellikle yanlış anlaşılan veya hafife alınan çalışmalarının kullanım alanları hakkında bkz. Jessica L. Goldberg, "On reading Goitein's *A Mediterranean Society*: a view from economic history", *Mediterranean Historical Review*, cilt 26, sayı 2, 2011, s. 171–186.

Akdeniz Dünyasının Birliği ve Çeşitliliği

Braudel ve Goitein'in araştırmaları farklı dönemleri ve alanları kapsar ancak her ikisi de Akdeniz çalışmalarının, ekonomik ağların ve davranışların tarihine, göçe ve insanların hareketliliğine, deniz trafiğinin koşullarına, kıyı toplumlarının yaşamı ve ticaretine, kent tarihine ve hatta çevre tarihindeki daha yeni gelişmelere doğru yönelmesine yardımcı olmuştur. Goitein ve Braudel'in Akdenizleri, Akdeniz havzasının özündeki uyumluluğu savunan bir bakış açısını, bölgenin siyasi ve emperyal sınırlarını aşma yöntemlerine dair düşüncelerle birleştirmiştir. Akdeniz dünyasının –ve böylece dünyanın diğer Akdenizlerinin– tarih yazımının temel özelliklerinden biri, bölgenin birliğini ve çeşitliliğini, başka bir deyişle bu deniz alanının ve onu çevreleyen ülkelerin uyum ve parçalanma süreçlerini sorgulamaktır.⁸ Bir yandan hem coğrafi hem antropolojik birleştirici bir “temel” fikrine dayanan, alışverişlerin, pazarların, kozmopolit ve çokrenkli buluşma yerlerinin Akdeniz'yle ilgilenilir. Öte yandan Akdeniz, Ortaçağ'dan bu yana İslam ve Hristiyanlık arasında daimi bir savaş alanı, bir çatışma sahnesi gibi ele alınır. İki “uygarlık” arasındaki sınırın, hatta “çatışmanın” Akdeniz'i, İslam ve Hristiyan toplumları arasında çoğu zaman kanıksanmış bir tür temel ayrışmayı varsayar. Bu, Henri Pirenne'in eseri *Muhammed ve Charlemagne*'in Akdeniz'idir; Andrew Hess'in İspanya ve Kuzey Afrika arasındaki “unutulmuş sınır” üzerine yazdığı kitapta yeniden incelenen bir Akdeniz.⁹ İmparatorluklara, kültürlere ve “uygarlıklara” ait sınırların 1950–1980 arasında tarihyazımsal açıdan sabitlenmesi gerçekte iki farklı meseleden kaynaklanıyor gibi görünüyordu. Bunlardan biri Batı Avrupa'nın kendini tam teşekküllü ekonomik ve siyasi bir varlık olarak inşa etmeye çalışmasıydı –Pirenne'in eserinin amacının zaten Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın sosyokültürel

8. Anthony Molho, “Il Mediterraneo”, Marco Tangheroni (der.), *Pisa e il Mediterraneo: uomini, merci, idee dagli Etruschi ai Medici*, Milan, Skira, 2003, s. 273–279 ; Wolfgang Kaiser, “Mediterrane Welt”, Friedrich Jaeger (der.), *Enzyklopädie der „euzeit“*, cilt 8, *Manufaktur— Naturgeschichte*, Stuttgart, J.B. Metzler, 2008, kol. 249–260.

9. Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, Paris, Presses universitaires de France, 2005 [1937] [Henri Pirenne, Hz. Muhammed ve Charlemagne, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, 2012]; Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, Chicago, University of Chicago Press, 1978.

bütünlüğünü vurgulamak olduğu, bunun için de Avrupa'nın, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Akdeniz birliğinin dağılmasıyla ortaya çıkan çalkantılardan doğduğu fikrini derinleştirdiği hatırlanmalıdır. Diğer mesele ise, sömürgeleşmeden kurtulma (*décolonisation*) sürecine dahil olan Arap ülkelerindeki tarihçilerin, Avrupa'nın ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinden bağımsız olarak kendi tarihsellikleri fikrini savunmak istemesiydi.¹⁰ Bu anlayış, Akdeniz'in sömürge döneminden miras kalan birliğini şüpheli hale getirdi.

Gelgelelim bu "üniter" paradigma, 1985 ile 2005 arasında bölge hakkında en az on üç araştırma dergisinin kurulmasının da gösterdiği gibi 1980'lerden 2000'lerin başına dek tarihyazımına hâkim olmuş görünür.¹¹ Önce Yunanistan'ın (1981) ardından İspanya ve Portekiz'in (1986) Avrupa Topluluğu'na kabulü, Fas ve Türkiye'nin birliğe katılma başvuruları (1987), 1995'te başlatılan ve bir "Avro-Akdeniz" bölgesi oluşturmayı öneren Barselona Sözleşmesi'yle araştırmacılar dikkatlerini bölgenin kimi ortak özelliklerine odaklamıştır.¹² Bilimsel zorluklardan biri de Avrupa tarihi ile Mağrip ve Yakındoğu tarihinin iç içe geçişini hesaba katmaktır. Buna karşın Michael Herzfeld gibi antropologlar çalışmalarında, "Kuzey"den gelen Avrupalıların pitoresk ama aynı zamanda ekonomik ve toplumsal açıdan "gerikalmış" görülen bir "Güney" üzerine inşa ettiği soyut bir "Akdeniz toplumu" vizyonuna dönüş gibi anlaşılan "Akdenizciliği" (Edward Said'in vakti zamanında belirli ideolojik yapıların "şarkiyatçılığını" ifşa etmesi gibi) kınıyordu.¹³ Gerçekten de Akdeniz ötesi ortaklıklar

10. Bütün bunlar hakkında bkz: Dakhia, "Extensions méditerranéennes...", Désveaux ve de Fornel (der.), *Faire des sciences sociales...*, age, s. 267-268.

11. 1970'te kurulan *Cahiers de la Méditerranée*'ye ilaveten, en önemli dergiler şunlardır, *Mediterranean Historical Review* (1986), *al-Masâq* (1988), *Mediterranean Studies* (1989), *Journal of Mediterranean Studies* (1991), *Rives méditerranéennes* (1998), *Mediterraneo Antico* (1998), *Quaderns de la Mediterrània* (2000), *Mediterranea* (2005).

12. John A. Marino, "Mediterranean studies and the remaking of pre-modern Europe", *Journal of Early Modern History*, cilt 15, 2001, s. 385-412 (s. 387-388).

13. Michael Herzfeld, "'As in your own house': Hospitality, ethnography, and the stereotype of Mediterranean society", D.D. Gilmore (der.), *Honour and Shame and the Unity of the Mediterranean*, special publication of the American Anthropological Association, sayı 22, Washington D.C., 1987, s. 75-89. Bu konuda daha fazla bilgi için: Dionigi Albera, Anton Block, Christian Bromberger (der.), *L'Anthropologie de la Méditerranée/Anthropology of the Mediterranean*, Paris, Maisonneuve et Larose – MMSH, 2001.

ve işbirlikleri yaratmayı amaçlayan siyasi ve kurumsal girişimler ile ister Balkanlar'daki, İsrail ve Filistin arasındaki, Arap ülkelerindeki çatışmalar, ister Güney Avrupa ülkelerindeki mali krizler, ister iklim değişikliği isterse Akdeniz'in dönüştüğü ölümcül göç sınırı olsun, bölgeyi boydan boya kateden çok sayıda ekonomik, siyasi ve dini bölünme arasında güçlü bir kopukluk vardır.

İngiliz tarihçiler Peregrine Horden ve Nicholas Purcell, 2000'de yayımlanan *The Corrupting Sea* eserlerinde, Akdeniz dünyasındaki birlik ve çeşitliliğin, bir arada yaşama ve çatışmanın, uyum ve parçalanmanın bu "tarihyazımsal iki kutupluluğunu"¹⁴ özetlemeye çalışmıştır. Yazarlar burada, hem Braudel hem de Goitein'in halihazırda kısmen formüle ettiği; insanların, malların, teknolojilerin vb. dolaşımında olduğu bir dizi "etkileşim ağı"yla karakterize bir Akdeniz fikrinde ısrarcıdır.¹⁵ Bu fikre göre, Akdeniz havzası gibi üniter (ya da birleştirici) bir hücrede, birbiriyle bağlantılı ancak belirli risk rejimlerine ve üretim mantıklarına sahip çok sayıda topografik bölünme, "mikro-ekoloji" bulunur.¹⁶ Eserde bilhassa yakın çevre hareketliliklerinin ve kıyı gemiciliğinin yapılandırıcı rolü, başka bir deyişle Akdeniz'in tarihsel bir araştırma çerçevesi olarak incelenmesine tutarlılık kazandıran bahri unsurun (kendi terminolojilerini kullanarak) "bağlayıcı" faktörü vurgulanır. Kitabın amacı, Akdeniz mekânını, çağları ve değiş tokuş biçimlerini hiyerarşik bir sıraya göre düzenlemeksizin bir kez daha cisimleştirme pahasına, çevre tarihiyle yakın diyalog içinde olan bir "denizler" tarihyazımını yani, tasololojiyi (denizbilim) teşvik etmektir.¹⁷ *The Corrupting Sea*'den bize

14. Eric R. Dursteler, "On bazaars and battlefields: recent scholarship on Mediterranean contacts", *Journal of Early Modern History*, cilt 15, sayı 5, 2011, s. 413-434.

15. Horden ve Purcell, Braudel ve Goitein'i, Rus antik ekonomi tarihçisi Mikhail Rostovtzeff ve Belçikalı ortaçağ uzmanı Henri Pirenne ile birlikte Akdeniz tarihyazımının en önemli figürleri olarak gösterirler.

16. Peregrine Horden ve Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford, Blackwell Publishers, 2000. Kitabın nasıl karşılandığına dair bir tartışma için bkz. Harris (der.), *Rethinking the Mediterranean*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2005; Biagio Salvemini, "Negli spazi mediterranei della decadenza: note su istituzioni, etiche e pratiche mercantili nella tarda età moderna", *Storica*, cilt 51, 2011, s. 7-51.

17. Eleştirel bir okuma için bakınız Moatti (der.), *La Méditerranée introuvable...*, age.

kalan, her şeyden önce, insanların hareketi, insan ve malzeme dolaşımıyla birbirine örülmüş farklı “mikro-bölgeler” arasında kaynakların eşitsiz dağılımı fikridir. Bu bakış açısında göre, Akdeniz’in (ya da Akdenizler’in) tarihi, ilgili inceleme alanlarını Sevilla Limanı’ndan, bir Ligurya sahilinden, Tunus medinesinden,¹⁸ Girit Adası’ndan, Venedik Lagünü’nden ya da İstanbul’dan ele alıp almadığımıza bağlı olarak dönüştüren yerleşik ya da “topografik” yaklaşımlar uyarınca, giderek daha az kapsayıcı bir şekilde yazılır.¹⁹

Akdeniz-ötesi Çalışma Alanları

Akdeniz çalışmalarına yönelik tutku 21. yüzyılın başından bu yana inkâr edilemeyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Akdeniz dünyasının tarihini programlarının merkezine yerleştiren araştırma projeleri, seminerler, koleksiyonlar ve müzelerin ortaya çıktığı görülmektedir.²⁰ Bu ilgi sadece bölgeyi çevreleyen güncel kaygılarla (ekoloji, göç, ekonomi, askeriye) bağlantılı değildir. Aynı zamanda tarihyazımsal faktörlerin birleşiminden de kaynaklanır: 1990’lardan itibaren küresel ve ulus-ötesi tarihin gösterdiği başarı Akdeniz’i marjinalleştirmemiştir, gerçekleşen bunun tam tersidir. Bölgenin küresel ticaret ve ekonomik devrelerdeki Braudel ve Goitein tarafından önceden altı çizilen yeri, tüccar diasporalarının (Yahudi, Ermeni, Yunan), Akdenizli aktörlerin kapitalizmin dinamiklerindeki rolünün ve din ile ticaret arasındaki ilişkinin incelenmesi yoluyla, uzun mesafeli

18. Medine: Kuzey Afrika şehirlerinin eski Arap mahallelerine verilen isim. (ç.n.)

19. Claudia Moatti, Marc Aymes ve Jean-François Pérouse, “Propositions”, age, s. 147–152.

20. Buna bir örnek, Boulder (Colorado) merkezli disiplinlerarası bir forum olan *Mediterranean Seminar*’dır. Yakın tarihli ders kitaplarından bazı örnekler için bkz: Peregrine Horden ve Sharon Kinoshita (der.), *A Companion to Mediterranean History*, Chichester, Wiley Blackwell, 2014; Teofilo F. Ruiz, *The Western Mediterranean and the World: 400 CE to the Present*, Chichester, Wiley Blackwell, 2016; Thomas E. Burman, Brian A. Catlos ve Mark D. Meyerson (der.), *The Sea in the Middle: the Mediterranean World, 650–1650*, Los Angeles, University of California Press, 2022; David Abulafia, *La Grande Mer: une histoire de la Méditerranée et des Méditerranéens*, Paris, Les Belles Lettres, 2022 [İngilizce baskı: 2011]. Frederic Bauden, Alexander Beihammer, Maria Fusaro, Nikolas Jaspert, Markus Koller, Silvia Marzagalli ve Roser Salicrú i Lluch’un editörlüğünde yakında çıkacak olan *Handbook of Mediterranean History (300–2020)* özellikle dikkate değerdir.

ticaret ağları üzerine çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur.²¹ Akdeniz burada farklı siyasi, dini ve hukuki topluluklara mensup aktörler arasında bir etkileşim alanı olarak değerlendirilmektedir; ekonomi tarihi ile hukuk ve kurumlar tarihinin kesiştiği noktada, amaç “kültürlerarası ticareti”²² mümkün kılan teminatları incelemektir. Kuşkusuz Akdeniz, küreselleşmiş bir ekonomide yer alan bölgelerden biridir; bununla birlikte, Akdeniz çerçevesi kuralcı ve yargısal çoğulculuğun özellikle etkili bir laboratuvarı gibi işlev görmesi bakımından ilginçtir. Bu çerçeve ulusal yaklaşımlarla sınırlı olmadığı ve çeşitli belgesel, arşiv ve tarihyazımı yöntemlerini kucakladığından, tarihte ilişkisel yaklaşımlara, bu durumda son yirmi yılda gelişen ortak, kesişen veya bağlantılı olarak bilinen tarih türlerine elverişli bir alan oluşturuyordu.²³ Burada, tüccarların ekonomik ve sosyal itibarına ilişkin araştırmalar, yasal, devlete ait veya diplomatik koruma mekanizmalarına ilişkin araştırmalarla –özellikle de konsoles figürüne odaklananlarla– buluşur.²⁴

New York'ta 11 Eylül 2001'deki saldırıların da Akdeniz çalışmaları üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bölgeyi Avrupa ve İslam arasındaki ikili bir kültürel çatışmayla sınırlamaktan çok uzak olan yeni tarihyazımı, hem İslam ve Hristiyanlık arasında –sadece birkaç

21. Francesca Trivellato, *Corail contre diamants : réseaux marchands, diaspora sépharade et commerce lointain : de la Méditerranée à l'océan Indien, XVIIIe siècle*, Paris, Le Seuil, 2016 [İngilizce baskı: 2009]; Sebouh D. Aslanian, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkeley, University of California Press, 2011; Francesca Trivellato, Leor Halevi ve Cátia Antunes (der.), *Religion and Trade: Cross-Cultural Exchanges in World History, 1000–1900*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
22. Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.
23. Romain Bertrand ve Guillaume Calafat, “La microhistoire globale : affaire(s) à suivre”, *Annales. Histoire, Sciences sociales*, cilt 73, sayı 1, 2018, s. 1–18. Ayrıca, küresel tarihin damgasını vurduğu Doğu Hristiyanlığı çalışmalarının yeniden canlanması na genel bir bakış için bkz: Bernard Heyberger, “Le christianisme oriental à l'époque ottomane : du postcolonial au global (1960–2020)”, *Annales. Histoire, Sciences sociales*, cilt 76, sayı 2, 2021, s. 301–337.
24. Christian Windler, *La Diplomatie comme expérience de l'autre: consuls français au Maghreb (1700–1840)*, Cenevre, Droz, 2002; Molly Greene, *Catholic Pirates and Greek Merchants: a Maritime History of the Mediterranean*, Princeton, Princeton University Press, 2010.

istisnai arabulucunun ve “ırmak salcılarının/sandalcılarının” aşabileceği- indirgenemez bir Akdeniz sınırı olduğu zararlı fikrinden hem de antropolojik homojenlik gibi eşit ölçüde aldatıcı bir önermeye dayanan barışçıl alışverişlerin yaşandığı sulhsever bir Akdeniz imgesinden uzak durmayı önermektedir.²⁵ Kölelik ve esaret üzerine yapılan çalışmalar, tıpkı kültürlerarası diplomasi üzerine yapılanlar gibi toplumsal ve kültürel etkileşimlerin, ortak uygulamaların, referansların ve dillerin, dini karıştıklıkların ötesine geçen sürekli ve dengeli bir ağına gün ışığına çıkarmıştır.²⁶ Sömürgecilik dönemi şüphesiz Ortaçağ ve Erken Modern Çağ Akdenizi’ni karakterize eden ince karşılıklı bağımlılıklar ağını görünmez hale getirmiş, hatta unutturmuştur. Yine de 19. ve 20. yüzyıllar üzerine yapılan güncel araştırmalar; Orta, Erken Modern ve Çağdaş dönemlerin uzun süreli etkileşimi ışığında “sömürge anını” yeniden düşünme eğilimindedir.²⁷ Daha geniş anlamda, Osmanlı İmparatorluğu uzmanları, Türkler, Araplar, Ermeniler, Yahudiler ve Rumların oluşturduğu “Osmanlı” tüccarlarının Balkanlar, Karadeniz ve Hint Okyanusu ile Avrupalı tacirlerin ulaşamayacağı ölçüde kapsamlı ticaret bağlantıları geliştirebildiklerini göstererek “gerileme” ve hatta sömürgeciliğin sonucu teleolojisini (ereklilik) gözden geçirip düzelttiler ve

25. Dakhli, “Extensions méditerranéennes...”, Désveaux ve de Fornel (der.), *Faire des sciences sociales...*, age. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Ithaca, Cornell University Press, 2012; Bernard Heyberger ve Albrecht Fuess (der.), *La Frontière méditerranéenne du XVe au XVIIe siècle : échanges, circulations et affrontements*, Turnhout, Brepols, 2013.

26. Wolfgang Kaiser (der.), *Le Commerce des captifs : les intermédiaires dans l'échange et le rachat des prisonniers en Méditerranée, XVe-XVIIIe siècle*, Roma, École française de Rome, 2008; Giovanna Fiume, *Schiavitù mediterranea: corsari, rinnegati e santi di età moderna*, Milan, Mondadori, 2009; Salvatore Bono, *Schiavi: una storia mediterranea*, Bologna, Il Mulino, 2016; Daniel Hershenzon, *The Captive Sea: Slavery, Communication, and Commerce in Early Modern Spain and the Mediterranean*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2018; Mario Klarer (der.), *Piracy and Captivity in the Mediterranean, 1550-1810*, Abingdon, Routledge, 2019.

27. Isabelle Grangaud ve M'hamed Oualdi, “Tout est-il colonial dans le Maghreb? Ce que les travaux des historiens modernistes peuvent apporter”, *Revue d'histoire moderne & contemporaine*, cilt 63, sayı 2, 2016, s. 133-156; Camille Lefebvre ve M'hamed Oualdi, “Remettre le colonial à sa place: histoires enchevêtrées des débuts de la colonisation en Afrique de l'Ouest et au Maghreb”, *Annales. Histoire, Sciences sociales*, cilt 72, sayı 4, 2017, s. 937-943.

düzeltelemeye devam ediyorlar. Aynı şekilde, Batı Avrupa'daki özgür Müslümanların varlığı, uzun zamandır inanıldığından çok daha sık olması sebebiyle günümüzde yeniden değerlendiriliyor.²⁸

Akdeniz dünyası böylece tarihin farklı dönemlerinde insanların, malların, bilginin ve fikirlerin dolaşımının incelenemediği ayrıcalıklı tarihsel gözlemlerinden biri gibi görülmeye başlamıştır. Tarihyazımı, hareketliliğin modern dönem öncesi toplumlarda aykırı veya nadir görülen bir durum değil, çoğu bireyin paylaştığı bir boyut olduğu gerçeğini ortaya sermiştir. Akdeniz bölgesi, insanları tanımlama yöntemlerinin (imtiyaznameler, pasaportlar, geçiş izinleri)²⁹ yanı sıra yabancılik koşulları ve aidiyet biçimleri (bir topluluğa, bir şehre, bir devlete)³⁰ hakkında da sorular sorarak gezginliği düzenleyen ve geçenleri kontrol eden sistemlerin erken bir deneyi olmuştur. Bu hareketliliklerin tarihi, düzenlenme biçimleri, kent ve çalışma tarihi, ticaret loncaları, kentteki yabancılar, Akdeniz başkentlerindeki dini ve diasporik azınlıkların topografyasıyla kesirir.³¹ Aynı zamanda Akdeniz dünyasının farklı adalarını ve yerlerini

28. Jocelyne Dakhlia, Bernard Vincent ve Wolfgang Kaiser (der.), *Les Musulmans dans l'histoire de l'Europe*, Paris, Albin Michel, 2011–2013; Lucette Valensi, *Ces étrangers familiers: musulmans en Europe, XVIe-XVIIIe siècle*, Paris, Payot et Rivages, 2012. Nabil I. Matar, *Europe Through Arab Eyes, 1578–1727*, New York, Columbia University Press, 2009.

29. Claudia Moatti, *La Mobilité des personnes en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et documents d'identification*, Roma, École française de Rome, 2004; Claudia Moatti ve Wolfgang Kaiser (der.), *Gens de passage en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et d'identification*, Paris, Maisonneuve & Larose, 2007; Claudia Moatti, Wolfgang Kaiser ve Christophe Pébarthe (der.), *Le Monde de l'itinérance en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne : procédures de contrôle et d'identification*, Bordeaux, Ausonius, 2009; Claudia Moatti ve Emmanuelle Chevreau (der.), *L'Expérience de la mobilité de l'Antiquité à nos jours, entre précarité et confiance*, Bordeaux, Ausonius, 2021.

30. Simona Cerutti, *Étrangers: étude d'une condition d'incertitude dans une société d'Antiquité Régime*, Montrouge, Bayard, 2012; Sami Bargaoui, Simona Cerutti ve Isabelle Grangaud (der.), *Appartenance locale et propriété au nord et au sud de la Méditerranée*, Aix-en-Provence, Institut de recherches et d'études sur le monde arabe et musulman, 2014.

31. Özellikle bkz. Jacques Bottin ve Donatella Calabi (der.), *Les Étrangers dans la ville : minorités et espace urbain du bas Moyen Âge à l'époque moderne*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1999; Albrecht Burkardt (der.), *Commerce, voyage et expérience religieuse, XVIe-XVIIIe siècle*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2007; Mathilde Monge ve Natalia Muchnik, *L'Europe des diasporas, XVIe-XVIIIe siècles*, Paris, Presses universitaires de France, 2019.

birbirine bağlayan liman kentlerinin, kıyı gemiciliğinin, balıkçılarının, denizcilerin sosyal ve ekonomik tarihiyle de diyalog içindedir.³²

Akdeniz'de Hareketliliğin Tarihini Yazmak

Erken Modern Çağ'da Akdeniz, özellikle Habsburg İspanyası'yla Osmanlı İmparatorluğu arasında şiddetli bir düşmanlığa sahne olmuşsa da bu düşmanlık hiçbir zaman su geçirmez bir sınıra dönüşmedi. Aksine, 15. yüzyılın sonlarından itibaren Yahudi ve Müslüman nüfusun İber Yarımadası'ndan kitlesel olarak sürülmesinden, ticaret amacıyla limanlara, kasabalara, mola duraklarına uğramaya alışkın tüccar ve denizcilerin hareketlerine kadar, bu kitapta geniş bir yelpazede incelediğimiz yoğun insan hareketliliği ve dolaşımına yol açtı. Karmaşık bir siyasi ve dini topluluklar mozaığının yan yana yaşadığı bu parçalanmış, ihtilafli denizde insanlar nasıl ve hangi haklara, ilkelere göre hareket ediyordu? Bu hareketler siyasi otoritelerce nasıl düzenleniyordu? Geçiş yapan insanlara ya da yabancılarla hangi yerler açık ya da kapalıydı? Dini çatışma veya karşıtlığı askıya almak ne ölçüde mümkündü? Azınlık grupları statülerini müzakere etmeyi veya savunmayı nasıl başardılar? Bu sorular bizi Akdeniz bölgesinde Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar gibi çeşitli toplulukların kabulünü ve bir arada yaşamasını düzenlemek amacıyla kurulan çok sayıda siyasi, diplomatik ve toplumsal-hukuki mekanizmayı değerlendirmeye davet ediyor. Elinizdeki kitapta, tüm Akdeniz çevresinde, hem Hristiyan ülkeler hem de İslam dünyasındaki göçlerin, diasporaların ve “yabancı ulusların” oluşumunun bir tarihi sunuluyor. Eser, genel hareketler kadar, kentlerin ve mahallelerin topografik ölçeğinde daha yerelleşmiş birlikte yaşama deneyimleriyle de ilgili. Başka bir deyişle, Akdeniz bölgesindeki “yabancıların” şartlarının tarihine daha geniş bir açıdan bakıyor. Hareketlilik açısıyla Akdeniz'in modern çağdaki büyük dönüşümlerini yeniden ele alabiliyoruz. Bunu yaparken, uzlaşmazlığın ve kutsal savaşın ikili,

32. Gilbert Buti, *Les Chemins de la mer. Un petit port méditerranéen: Saint-Tropez, XVIIe-XVIIIe siècle*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2010; Solène Rivoal, *Les Marchés de la mer : une histoire sociale et environnementale de Venise au XVIIIe siècle*, Roma, École française de Rome, 2022.

kavgacı söylemi kadar kültürlerin kaynaşmasının ve kozmopolitliğin yatıştırıcı söyleminden de uzak durmaya çalıştık.

Gelgelelim modern Akdeniz'de insan hareketliliğinin tarihini yazmak, biri diğerinden daha az önemli olmayan bir dizi örnek ve “vaka”yla belgelenen sayısız tema arasında, bazen zor olan seçimler yapmamızı gerektiriyor. Eğer bu eserin amacı geniş bir tablo çizmekse, söyleminin küçük resim çerçevelerinin basitçe yan yana dizilmesiyle dağılma riskini göze almadan bakış açılarının sayısını artırmaz. Buna başka kriterler de eklenir; özellikle de diller, kaynaklar ve araştırmalar üzerindeki hâkimiyetimiz. Güçlü yazılımların çeviriye daha kolay başvurma *yoluyla* tarihyazımları arasındaki ayrımların baş döndürücü bir hızla ortadan kalkmasını vaat ettiği bir zamanda, “dil” dediğimiz şeyin basit bir iletişim koduyla sınırlı olmadığını, aktarılan şeyin anlamını derinlemesine şekillendiren bilimsel bir gelenek ve kültürel referanslar taşıdığını unutmamalıyız. Başka bir deyişle, yabancı bir tarihyazımına ya da tarihyazımlarına aşinalık sadece bir kavrayış değil, bir kültürel etkileşim meselesidir. Sonuç olarak, Arap, Türk ve Sırp-Hırvat tarihyazımlarıyla diyalogumuz, genellikle İngilizce, İtalyanca veya Fransızca olmak üzere üçüncü dillerdeki yayınlar aracılığıyla ilerlemek zorunda kalmıştır.

Tarihçilerin Akdeniz'i, tarihini homojen bir şekilde yeniden inşa etmek için kıyı halklarının konuştuıkları çeşitli dilleri bilmenin yeterli olacağı düz bir alan değil. Gerçekten de, eski (sömürge dönemi) ve daha yeni (azınlık veya taşralı sayılan bazı entelektüel geleneklerin kalıcı ölçüde görünmezleştirilmesi) iktidar mantıklarına göre, farklılaşan tarihyazımı gibi eşitsiz belge yoğunluğu da güçlü bölgesel asimetrixlerin damgasını vurduğu bir manzaranın şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin Akdeniz'de dolaşıma adanmış çalışmalarda Balkan Yarımadası'nın, Yunan bölgesi ve Ragusa istisnası dışında (Dubrovnik'in zengin arşivleri Braudel tarafından zaten kullanılmıştı) bugün hâlâ nispeten ikincil bir yer tutması bunun göstergesi. Karadeniz, Suriye-Filistin kıyıları, Trablusgarp ve hatta Pireneler gibi diğer bölgeler de, birkaç özel ve elbette sınırlı odak noktası (14.-15. yüzyıllarda Kefe'deki Ceneviz ticaret merkezi, Trablusgarp'ta “Berberi” olarak bilinen köle ticareti, Sayda ölçüğünde

Fransız “ulusu” vb.) dışında aynı ölçüde yok sayılır. Tam da yanlışları düzeltmekten ziyade bir sentez sunmayı amaçladığı için, çalışmamız tüm Akdenizleri canlandırmaya çabalarken ister istemez bu asimetriklerin bazılarını yansıtır.

Dikkat edilmesi gereken son bir husus ,hareketlilik meselesiyle Akdeniz tarihyazımının bazı yenilenen alanları arasındaki ilişkiyle ilgili. Bunların başında elbette, insan toplumlarının denizin hem bir mekân hem de bir kaynak olarak kullanımındaki rolünü incelemeye davet eden çevre tarihi gelir.³³ Bir diğer konu da sağlık tarihi, özellikle de bakteri ve mikropların bulaşıcı dolaşımı ve Akdeniz’in en iyi bilinen yapıtları olan tahaffuzhane, karantinalar gibi sıhhi uygulamalar.³⁴ İlâveten, ada bölgelerine yeni gösterilen dikkat, kara ve deniz arasındaki ilişkinin yerel düzeyde durmaksızın yeniden yapılandırılmasıyla hem insan hem de hayvan hareketliliğinin tarihyazımını zenginleştirmiştir.³⁵ Bu farklı temalar eserin içinde ayrıca geliştirilmese de, hem geleneksel hem zor anlaşılır, klasik ve hantal bir nesne olan Akdeniz dünyası hakkında yeni düşünme biçimlerini dikkate alan bu kitabın konusunu besliyor.

-
33. Faruk Tabak, *The Waning of the Mediterranean, 1550–1870: A Geohistorical Approach*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2008 (*Solan Akdeniz, 1550–1870: Tarihsel Coğrafya Açısından Bir Yaklaşım*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Telemak Kitap, 2021).
34. Daniel Panzac, *Quarantaine et lazarets: l’Europe et la peste d’Orient (XVIIe–XXe siècles)*, Aix-en-Provence, Edisud, 1986; Nühket Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347–1600*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015; Alex Chase-Levenson, *The Yellow Flag: Quarantine and the British Mediterranean World, 1780–1860*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020.
35. Henri Bresc, “Îles et tissu ‘connectif’ de la Méditerranée médiévale”, *Médiévales*, sayı 47, 2014, s. 123–138; Brigitte Marin (der.), *Les Petites Îles de la Méditerranée occidentale : histoire, culture, patrimoine*, Marsilya, Gaussen, 2021; Mathieu Grenet ve Pauline Mailloux, “Insularité et mobilités: un observatoire méditerranéen, XVIe–XVIIIe siècle”, *Diasporas. Circulations, migrations, histoire*, sayı 40, 2022, s. 65–72; Giampaolo Salice, *Il mare degli altri: colonie di popolamento del Regno di Sardegna (XVIII secolo)*, Cagliari, ISEM, 2023.